

ВІТЧИЗНЯНИЙ І ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

УДК 378(09)(438)"1940/44"

**ДІЯЛЬНІСТЬ ПЕДАГОГІЧНОЇ СЕКЦІЇ ВІЛЬНОГО ПОЛЬСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ В РОКИ ОКУПАЦІЇ (1940–1944 рр.)**

Давиденко О. В.

У статті висвітлено деякі аспекти, пов'язані з організацією підпільної освітньої діяльності педагогічної секції Вільного Польського університету в Варшаві під час німецько-фашистської окупації (1940–1944 рр.). Акцентовано увагу на практичній діяльності педагогічної секції, яка зусиллями викладачів зуміла за досить короткий термін відновити підготовку педагогічних кадрів. Зроблено висновок, що вищезгадана секція розгорнула широкомасштабну викладацьку і науково-методичну діяльність у підпіллі. Саме завдяки цьому вдалося забезпечити неперервність процесу навчання та швидку відбудову системи вищої педагогічної освіти у повоєнній Польщі.

Ключові слова: Вільний Польський університет, педагогічна секція, підпільна освітня діяльність, навчальний процес, період окупації.

В статье освещены некоторые аспекты, связанные с организацией подпольной образовательной деятельности педагогической секции Свободного Польского университета в Варшаве во время немецко-фашистской оккупации (1940–1944 гг.). Акцентируется внимание на практической деятельности педагогической секции, которая усилиями преподавателей сумела за довольно короткий срок восстановить подготовку педагогических кадров. Сделан вывод, что вышеупомянутая секция развернула широкомасштабную преподавательскую и научно-методическую деятельность в подполье. Именно благодаря этому удалось обеспечить непрерывность процесса обучения и быстрое восстановление системы высшего педагогического образования в послевоенной Польше.

Ключевые слова: Свободный Польский университет, педагогическая секция, подпольная образовательная деятельность, учебный процесс, период оккупации.

The article highlights some aspects pertaining to organization of underground educational work of the pedagogical section at Free Polish University in Warsaw during the Nazi occupation (1940–1944). Emphasis is placed on the practical work of the pedagogical section, where teacher training was restored owing to the efforts of the teaching staff. It has been concluded that the abovementioned section carried out wide-ranging educational work and research in the underground. It is this that ensured continuity in the process of teaching and quick restoration of the system of higher pedagogical education in post-war Poland.

Key words: Free Polish University, pedagogical section, underground educational activities, teaching process, occupation period.

Постановка проблеми. Розвиток вищої освіти є пріоритетною функцією будь-якої держави, є ключовим елементом сталого розвитку суспільства як на національному, так і на європейському рівнях. Утворення Європейського простору вищої освіти, який спирається на європейську інтелектуальну, наукову і культурну спадщину характеризується тісною співпрацею між державою, вищими навчальними закладами, студентами, викладачами, роботодавцями та іншими зацікавленими сторонами. Україна не є винятком і долучається до інтеграційних процесів в області освіти, зокрема, її приєднання до Болонського процесу слід вважати закономірним явищем, підказаним спільним із Європою культурно-історичним минулим. Крім того, входження в Болонський процес потребує модернізації змісту й педагогічної освіти, яка має бути фундаментальною, якісною, здійснюватися в органічному взаємозв'язку з

наукою і педагогічною практикою. Історичний досвід розвитку педагогічної освіти не втратив своєї значущості й сьогодні.

Добросусідські, партнерські відносини України з Польщею створюють об'єктивні умови для якісного покращення культурних, освітніх і наукових зв'язків між двома країнами. Особливо цікавою, на нашу думку, є вивчення та дослідження комплексу питань, пов'язаних із підпільною діяльністю Вільного Польського університету у Варшаві (далі – ВПУ), зокрема педагогічної секції в роки німецько-фашистської окупації (1940–1944 рр.). Результати історико-педагогічного аналізу досліджуваної тематики можуть актуалізувати цінний досвід діяльності таких закладів у контексті сучасних модернізаційних процесів в освіті.

Таким чином, актуальність проблеми, пов'язаної з організацією таємної вищої освіти в період окупації на прикладі діяльності педагогічної секції підпільного ВПУ, недостатня її дослідженість у вітчизняній педагогіці та необхідність урахування вже наявного досвіду польських дослідників зумовили вибір теми нашої публікації в такому формулюванні: Діяльність педагогічної секції Вільного Польського університету в роки окупації (1940–1944 рр.).

Аналіз досліджень. Аналіз наукового доробку польських і вітчизняних дослідників дає можливість зробити висновок про те, що досліджуване питання вивчалось лише в контексті досліджень історії вищої педагогічної освіти в Польщі такими науковцями, як М. Вальчаком, А. Василюк, Б. Гралаком, А. Ігнатівич, Я. Казмірською, Г. Кемпою, П. Матусяком, І. Шемпрух, Л. Павелець та іншими дослідниками. Ці науковці розглядали окремі аспекти підпільної вищої освіти, однак ряду питань, зокрема педагогічній освіті було приділено недостатньо уваги.

Метою дослідження, запропонованого у даній статті, є здійснення наукового аналізу розвитку університетської педагогічної освіти у таємному Вільному Польському університеті на прикладі педагогічної секції як важливого компоненту підготовки педагогічних кадрів для системи вищої таємної освіти Польщі (1940–1944 рр.).

Основна частина. Зазначимо, що розвиток вищої педагогічної освіти в Польщі як педагогічний напрям і педагогічний факт напряму пов'язаний з проблемою національної системи освіти в довоєнний період. Водночас суспільно-політичні та соціально-економічні перетворення в країні упродовж 1939–1944 рр. зумовили появу нових тенденцій у розвитку педагогічної освіти з урахуванням реалій окупаційного режиму.

Після захоплення німцями польських територій окупаційна влада зруйнувала довоєнну систему освіти, ліквідувала польську середню і вищу школу. У відповідь на перманентний терор німецької адміністрації виникли осередки підпільної освіти, зокрема вищої. На той час в освітньому просторі окупованої Польщі науково-педагогічний потенціал був представлений вагомими здобутками Варшавського та Ягеллонського університетів, Варшавською політехнікою, Університетом ім. Яна Казимира у Львові, Католицьким університетом у Любліні, Познанським університетом ім. Адама Міцкевича в якості Університету Західних Земель, Вільним Польським університетом у Варшаві та іншими закладами.

Безумовно, дослідження структурної розбудови й освітньої діяльності таємних університетів у Польщі, в яких здійснювалася педагогічна освіта, потребують глибокого та неупередженого вивчення. Одним із таких закладів став ВПУ, який виник ще у довоєнний період у Варшаві на базі Вищих наукових курсів у 1919 р. Структурно він складався з чотирьох відділів, одним із яких був педагогічний. З 1925 р. педагогічний відділ поділявся на дві секції: педагогічну і соціально-освітню.

За нашим переконанням, для того, щоб належно оцінити функціонування педагогічної секції ВПУ в період окупації, доцільно з'ясувати передумови її виникнення. На думку польських дослідників, зокрема, М. Вальчака, Б. Гралака, Я. Казмірської, найбільш вагомими серед них були: значне скупчення професорсько-викладацького складу довоєнного педагогічного відділу в Варшаві, систематичні неформальні дискусії викладачів зі студентами, наявність глибокої віри польських педагогів у перемогу над окупантами [8, с. 272; 3, с. 65–66; 5, с. 235].

З початком воєнних дій у 1939 р. члени педагогічної ради ВПУ прийняли рішення щодо продовження освітньої діяльності, проте багато студентів і викладачів були змушені піти на фронт. Будівля закладу разом з цінною апаратурою для проведення експериментальних робіт, тисячі екземплярів наукової і навчальної

літератури були знищені. Проте з заборону діяльності вищих навчальних закладів з боку німецької окупаційної влади ВПУ розпочав свою конспіративну діяльність у приватних помешканнях. Відмітимо той факт, що на початковому етапі окупації деякі викладачі педагогічної секції ВПУ, зокрема, С. Трохим, М. Лібрачова намагалися налагодити контакт зі своїми студентами і в січні 1940 р. розпочали роботу в таємних комплектах. Як правило, комплекти налічували невелику кількість студентів, оскільки організація підпільного навчання вимагала багато зусиль і часу з боку організаторів конспіративного навчання і самих викладачів.

Як свідчить аналіз дослідницьких матеріалів, таємна вища освіта в окупованій Польщі розвивалася успішно, порівняно з попередніми роками лише з 1942 р. Переломним моментом в організації таємної освіти на базі ВПУ стала весна 1942 р. Цей період відзначився завершальним етапом організації ВПУ як інституції конспіративної освіти, обумовлений конференцією у складі організаторів таємного навчання і викладачів даного закладу. До керівного складу увійшли Т. Віверег (ректор), Ч. Вицех (директор Департаменту освіти і культури), К. Май (член Таємної організації вчителів). Результатом даного зібрання стали організаційні засади діяльності ВПУ в конспірації: прийнято рішення про надання ВПУ назви "Товариства наукових курсів"; затверджено список викладачів, які повинні контактувати зі слухачами ВПУ; надання уповноваження викладачам і окремим студентам організовувати таємні комплекти у складі 5–8 осіб; навантаження для перших шести семестрів мало бути 10 год. / тижд., а для останніх – по 6 год. / тижд.; навчання могло тривати три роки і навчальний процес тривав під час літніх канікул [1].

Принагідно зазначити, що на початковому етапі діяльності педагогічної секції слухачів було небагато, переважно це були студенти, що розпочали своє навчання ще до війни. Тоді декан педагогічного відділу звернувся із проханням до С. Трояновського, члена Таємної організації вчителів, який також працював у цьому закладі із проханням проінформувати вчительські кола про функціонування підпільної педагогічної секції. Завдяки плідній агітаційній справі С. Трояновського до навчання у ВПУ долучилося близько 100–150 осіб. Студентами були особи віком 25–40 р., переважно вихідці як із сільської місцевості, так і міст. В основному це були студенти із Варшави, Варшавського, Гроєцького, Бяльскоподляського, Брзезінського, Ловіцького, Ченстоховського повітів. Так, за даними Архіву Центрального управління Союзу польських учителів станом на 1944 р. на педагогічній секції навчалось 200 осіб [2].

Значну роль в організації адміністративної структури ВПУ, зокрема, педагогічної секції відіграв відомий громадський діяч і педагог, ректор ВПУ – Т. Віверег, у приватному помешканні якого навесні 1942 р. відбулося зібрання з участю викладачів згаданої установи. На порядку денному була організація навчального процесу і затвердження професорсько-викладацького складу у таємних комплектах на педагогічній секції в умовах окупації (див. табл. 1).

Результати аналізу педагогічного доробку Б. Гралака, А. Ігнатович та інших науковців дозволяють стверджувати, що одне заняття було розраховане на дві години, навчання відбувалося у приватних помешканнях професорів чи студентів, офіційно-дозволених школах чи професійно-технічних закладах. Зкладами, при яких діяли таємні комплекти, були Міська школа гігієни (директор А. Лавринович); будинок сестер урсулинок (вул. Генстей на Повішлу), в якому проживала і викладала Г. Радлінська; школа № 53 (вул. Семірадського, 17); приватні помешкання професорів – В. Васи́ка (вул. Мехнацького, 25), А. Зіленчика (вул. Кошикова, 53), С. Хессена (вул. Калізька, 13), М. Лібрачової (вул. Польна, 40), А. Дрийського (вул. А. Плуґа, 1) та ін. [3, с. 66; 4, с. 89–90].

Вважаємо за доцільне наголосити на тому, що вся інформація, яка стосувалася таємного функціонування педагогічної секції, а саме, відвідані семінари, практичні заняття, лекції, складені екзамени фіксувалися у залікових книжках, якщо такі були у наявності студентів або спеціальних картках, виданих керівниками відділу.

Викладацький склад у таємних комплектах педагогічної секції ВПУ (м. Варшава, 1942 р.)

№ з/п	Основні предмети	Викладачі
1.		Т. Вівергер (ректор ВПУ)
2.	Історія філософії. Історія виховання	В. Васік (декан)
3.	Логіка. Теорія пізнання	Б. Борнштейн-Борковські
4.	Загальна психологія	А. Друйські
5.	Історія педагогічних доктрин	С. Хессен
6.	Психологія виховання	М. Лібрачова
7.	Гігієна в школі	А. Лавринович
8.	Історія шкільництва. Організація шкільництва. Техніка розумової праці	С. Трухім
9.	Історія філософії	А. Зіленчук
10.	Дитяча психопатологія	А. Фалковські
11.	Вибрані проблеми з педагогіки	А. Якіль
12.	Вступ до педагогіки. Загальна педагогіка	М. Одрзивольські
	Предмети додаткові	Викладачі
13.	Історія Польщі	Н. Гонсіровська
14.	Біологія	Т. Вольські
15.	Польська мова і література	А. Болеські
16.	Географія	Я. Дилік

Ще одним важливим аспектом діяльності педагогічної секції була наукова робота зі студентами. У специфічних умовах окупаційного режиму, незважаючи на нестачу наукової літератури, обмеженого доступу до бібліотек та архівів, студенти працювали над магістерськими дослідженнями. Як свідчать архівні матеріали, магістерські роботи захистило 33 студенти. Як правило, захисти відбувалися у помешканнях викладачів. На нашу думку, слід відмітити різноплановість тем магістерських робіт: "Організація середнього шкільництва у Польщі в 1918–1939 рр." (Є. Брисик), "Організація народного шкільництва в Галичині в 1772–1916 рр." (С. Чайковські), "Заклади підготовки вчителів у Польщі" (Є. Крашевські), "Організація шкільних округів у Польщі в 1918–1939 рр." (Ф. Крук), "Виховання дівчат у Польщі" (Г. Ожоговська), "Функція розваг у світлі сучасних психологічних і педагогічних теорій" (Ю. Ринковські), "Персоналізм та індивідуалізм у сучасній педагогіці" (Й. Ледуховська), "Покарання в школі" (Ф. Левандовські), "Історія Віленського університету" (Б. Зеліньські), "Опіка над дітьми – одна із суспільних функцій школи" (С. Желазко) та ін. [7, с. 322].

Як свідчить аналіз архівних, літературних джерел, педагогічна діяльність професорсько-викладацького складу ВПУ не обмежувалася викладанням у таємних комплектах. До їхньої компетенції входило також забезпечення студентів навчально-методичною літературою. Доцільно згадати внесок бувшого директора університетської бібліотеки Б. Левакова, який забезпечив студентам нелегальне користування замкнутими книгосховищами. Крім того, викладачі і професори університету часто давали у користування своїм підопічним власні зібрання книг. Серед них варто назвати професора С. Трухіма, який мав власну цінну бібліотеку, завдяки користуванню якій було захищено декілька магістерських робіт.

Привертає увагу й підпільна видавнича діяльність ВПУ, яку очолила Г. Бродовська. Підготовку та видання навчально-методичного матеріалу у педагогічному відділі здійснював С. Трояновські, який обіймав посаду старшого асистента з педагогіки. Одночасно він був директором початкової школи № 53 (вул. Красінського, 10), де і діяло конспіративне видавництво. Поширенням і розпродажем таємних матеріалів займалися студенти, серед яких варто відмітити В. Гніздовську, вчительку початкової школи № 73, Е. Вієнковську, вчительку початкової школи № 53, Й. Курана, директора початкової школи № 64 та ін. Завдяки плідній праці викладачів педагогічного відділу ВПУ за часи окупації на базі цієї школи підпільно було видано такі науково-методичні друковані праці: Б. Борнштейн-Борковські "Теорія пізнання" (100 екземплярів); Б. Борнштейн-Борковські "Основи метафізики" (100 екземплярів);

М. Лібрачова "Психологія виховання" (100 екземплярів); Н. Гонсірговська "Методичні вказівки до викладання історії" (100 екземплярів) [7, с. 323].

У важкі часи окупаційного режиму викладачі ВПУ не полишали і наукової діяльності, хоча багато з цих наукових праць, монографій були втрачені під час Варшавського повстання 1944 р. Найбільш плідним став науковий доробок Б. Борнштейн-Борковські, який написав: "Започаткування геометричної логіки в філософії Платона", "Що таке категоріальна алгебраїчно-логічна геометрія?", "Про найважливіші основи теорії наукового пізнання". Гідний внесок у педагогічну науку зробив і М. Одрзивольський, який написав ряд робіт – "Про підсвідомість у вихованні дітей", "Вступ до педагогіки". Привертає увагу також дослідження з історії світової і польської педагогіки С. Трухіма. Це були "Співвідношення піаристів і Комісії народної освіти", "Поділ історії польського шкільництва по округах", "Історія грецького шкільництва". Також науковим дослідженням С. Хессена в області педагогічної науки стала монографія "Філософія виховання". У свою чергу декан педагогічного відділу В. Васік за часи окупації написав "Історію філософії", III том монографії "Севастьян Петрици" та ін. [6, с. 171–172].

Зазначимо, що педагоги ВПУ активно долучалися до обговорення питань, пов'язаних із реформуванням польської педагогічної освіти у повоєнний період. Координатором і активним учасником цих обговорень був Т. Вівігер. На порядку денному були питання, пов'язані з організацією університетів, особливо педагогічних відділів. Крім того, особлива увага приділялася співпраці закладів вищої освіти з різноманітними культурно-освітніми студіями.

Конспіративну освітню діяльність педагогічного відділу ВПУ перервали події Варшавського повстання 1944 р. У результаті воєнних дій значно зменшився професорсько-викладацький склад, зокрема педагогічної секції. Трагічно загинули провідні професори – О. Лавринович, А. Якель. Проте ВПУ не припинив своєї підпільної діяльності і Т. Вівігер разом з викладачами переїхали до Міланувки, передмістя Варшави. Саме там вдалося налагодити контакт з ректором Варшавського університету, В. Антоневичем, почесним президентом м. Ченстохова. У результаті тих консультацій було прийнято рішення про продовження підпільної освітньої діяльності закладу у м. Ченстохові.

Перші заняття з участю викладачів ВПУ і Варшавського Університету розпочалися 4 листопада 1944 р. у такому складі: Т. Вівігер (фізіологія), В. Васік (історія філософії, педагогіка), Б. Борнштейн-Борковські (логіка, теорія пізнання), С. Трухім (організація шкільництва), С. Балей (загальна психологія, психологія виховання). Декан відділу В. Васік, у свою чергу, запросив до співпраці таких професорів Варшавського Університету – Б. Наврочинського (загальна педагогіка), С. Мазуркевича (дидактика).

Відмітимо, що на початковому етапі роботи педагогічного відділу після Варшавського повстання діяло два комплекти по 6 осіб, а у грудні 1944 р. додалося ще дві групи. Перша складалася з місцевих студентів, інша – з приїжджих. У цілому навчалася 21 особа. Заняття відбувалися у приватних помешканнях студентів 5 разів на тиждень по 3–4 год. щодня. Згідно досліджень Є. Подгурської це були такі адреси проведення таємного навчання: вул. Б. Йоселевіча, 7, вул. Крутка, 22, вул. Баклавіцька, 12 та ін. [7, с. 327].

Після визволення Ченстохова 16 січня 1945 р. студентські комплекти з педагогіки ВПУ було об'єднано з групами Варшавського Університету, навчання в яких тривало до 8 квітня 1945 р. у формі академічних курсів. Відомо, що в лютому 1945 р. викладачі згаданої вищої установи на чолі з Т. Вівігером розпочали організаційні заходи із започаткування нової інституції у Лодзі.

Отже, підсумовуючи, зазначимо, що проблема становлення та розвитку мережі вищої підпільної освіти у Польщі в період 1939–1944 рр. була однією з найбільш актуальних у процесі організації конспіративної освіти в цілому. Вивчаючи історико-педагогічну спадщину розвитку конспіративної вищої освіти в Польщі у період німецько-фашистської окупації, ми можемо стверджувати, що важливе місце в її структурі займав педагогічний напрям, зокрема, діяльність педагогічної секції Вільного Польського університету (1940–1944 рр.). Одним із основних чинників, які зумовили її виникнення, було значне згромадження професорсько-викладацького складу довоєнного педагогічного відділу в Варшаві, систематичні неформальні дискусії

викладачів зі студентами, наявність глибокої віри польських педагогів у перемогу над окупантами. Незважаючи на важкі умови окупаційного режиму, вищезгадана секція розгорнула широкомасштабну викладацьку і науково-методичну діяльність у підпіллі. Саме завдяки цьому вдалося забезпечити неперервність процесу навчання та швидко відбудову системи вищої педагогічної освіти у повоєнній Польщі.

Література

1. Archiwum Akt Nowych w Warszawie (AAN, Варшава), Zespół akt Delegatury Rządu RP na Kraj. Biuro Prezydzialne – Poczta do Rządu. 1943, sygn. 202/1-32. Sprawozdanie za okres od 15.09. – 15.12. 1942 r. z terenu nauki, sztuki, kultury, k. 20.
2. Archiwum Zarządu Głównego Związku Nauczycielstwa Polskiego (AZG ZNP), Zespół Wolnej Wszechnicy Polskiej, sygn. 24. Sprawozdanie S. Trojanowskiego z działalności Wolnej Wszechnicy Polskiej w latach 1939–1945, t. 40.
3. Gralak B. Szkolnictwo wyższe i nauka polska pod okupacją niemiecką i radziecką 1939–1945 / B. Gralak. – Zgierz : Wydanie własne, 2010. – 510 s.
4. Ignatowicz A. Tajna Oświata i Wychowanie w Okupowanej Warszawie / A. Ignatowicz. – Warszawa : Fundacja, Warszawa Walczy 1939–1945: [Bellona], 2009. – 191 s.
5. Kazmierska J. Szkolnictwo warszawskie w latach 1939–1945 / J. Kazmierska. – Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1980. – 308 s.
6. Matusak P. Edukacja i kultura Polski Podziemnej 1939–1945 / P. Matusak. – Siedlce: Instytut Historii Wyższej Szkoły Rolniczo-Pedagogicznej w Siedlcach; Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego w Warszawie; Siedleckie Towarzystwo Naukowe, 1997. – 562 s.
7. Podgórska E. Sekcja Pedagogiczna Wydziału Pedagogicznego Wolnej Wszechnicy Polskiej w okresie okupacji / E. Podgórska // Przegląd Historyczno-Oświatowy. – 1980. – T. XXIII 1 (87). – S. 319–329.
8. Walczak M. Działność oświatowa i martyrologia nauczycielstwa polskiego pod okupacją hitlerowską 1939–1945 / M. Walczak. – Wrocław – Warszawa – Kraków– Gdańsk – Łódź : Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1987. – 532 s.